

Zachować pamięć

– obozy pracy przymusowej na terenie Szczecina i dzielnicy Pomorzany w okresie II wojny światowej

Żywa lekcja historii

Sylwia Klik

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom uczniów, którzy do tej pory na zajęciach koła historycznego skupiali się głównie na przygotowywaniu do konkursów, zaproponowałam im **inną formę zajęć** – żywą lekcję historii na terenie miasta Szczecin. Lekcja była poświęcona tematyce obozów pracy przymusowej na terenie Szczecina, w szczególności dzielnicy Pomorzany, w której mieszka duża grupa uczniów mojej szkoły.

Tereny Szczecina i Pomorza Zachodniego w czasie II wojny światowej pokryte zostały **systemem sieci różnego rodzaju obozów pracy**, obejmującym zarówno **ludność cywilną, jak i jeńców wojennych**. Wywiezieni „dobrowolnie” lub przymusowo **mężczyźni, kobiety i młodzież różnych narodowości** zostali zatrudnieni w zakładach przemysłowych oraz rolnictwie, przy budowie dróg, autostrad, kolei wbrew ich woli i ogólnie przyjętym zasadom humanizmu oraz przepisów prawnych. Z powodu koncentracji przemysłu obszar Szczecina był **największym na Pomorzu Zachodnim kompleksem obozów pracy przymusowej**. W końcu 1942 r. istniały w Szczecinie aż 64 tzw. zbiorcze obozy pracy rozlokowane w różnych punktach miasta. Poza wymieniony-

Pracownicy przymusowi w Polsce – źródło: wikimediacommons

mi było jeszcze 70 mniejszych tzw. zakładowych obozów pracy przy różnych firmach i przedsiębiorstwach. Daje to łączną liczbę 135 obozów pracy niewolniczej eksploatowanych na potrzeby hitlerowskiej maszyny wojennej¹.

Spośród obcokrajowców największą grupę stanowili **Polacy**², których transporty już w 1939 r. przybywały do Szczecina z Bydgoszczy, Torunia i Łodzi. Jeden z największych transportów przybył w maju 1940 r. z Łodzi i liczył ok. 2000 osób³. W październiku 1940 r. liczba robotników cudzoziemskich w Szczecinie wynosiła 19,5 tys., pod koniec grudnia 1943 r. przekraczała 43 tys. Stanowiło to **10% ludności miasta**. Po Polakach, wraz z dalszymi podbojami hitlerowskich Niemiec, do miasta napływały transporty **Francuzów, Belgów, Serbów i narodów zamieszkujących Związek Radziecki**.

Celem zajęć było **zainteresowanie uczniów przeszłością miasta**, w którym żyją i mieszkają. Jest to autorski pomysł zajęć edukacyjnych, które składają się z dwóch części: **lekcji wprowadzającej** przeprowadzonej w szkole oraz **wycieczki edukacyjnej** śladami obozów pracy przymusowej. Przez analizę źródeł pisanych i fotografii, a następnie wizytę w miejscach, w których znajdowały się obozy pracy przymusowej, uczniowie mogli sobie uświadomić, że **współuczestniczą w historii swojego miasta**, są jej częścią i mogą uczestniczyć w jej upamiętnieniu.

¹ T. Białecki, *Historia Szczecina: zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 r.*, Wrocław 1992, s. 260. Bogdan Frankiewicz podaje liczbę większą, ok. 150 obozów – B. Frankiewicz, *Hitlerowskie obozy pracy przymusowej oraz obozy karne i jenieckie na terenie Szczecina w latach II wojny światowej*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1996, z. 4, s. 126–128.

² T. Ślepówroński, *Polskie ślady w Szczecinie do 1945 r. – projekt wycieczki edukacyjnej*, [w:] *Szczecin i jego miejsca, Trzecia Konferencja Edukacyjna*, red. K. Rembacka, Szczecin 2010, s. 239.

³ B. Frankiewicz, *Praca przymusowa na Pomorzu Zachodnim w latach II wojny światowej*, Szczecin 1969, s. 46.

Łączny czas trwania zajęć wynosi 4 godziny lekcyjne (2 godziny na część wprowadzającą oraz 2 godziny na wycieczkę edukacyjną).

Cele ogólne:

- rozwijanie zainteresowań uczniów historią własnego miasta oraz regionu;
- zapoznanie z miejscami pozostałymi po dawnych hitlerowskich obozach pracy przymusowej na terenie miasta Szczecin i dzielnicy Pomorzany;
- zapoznanie z pomnikami – miejscami pamięci na terenie dzielnicy Pomorzany i w pobliżu Szkoły Podstawowej nr 61 w Szczecinie;
- uwrażliwienie uczniów na wydarzenia związane z tragiczną śmiercią Polaków w obozach pracy przymusowej na terenie Szczecina i regionu.

Cele szczegółowe (po zajęciach uczeń):

- uzasadnia potrzebę odkrywania i dokumentowania historii miasta, w którym mieszka;
- czuje się odpowiedzialny za propagowanie dziedzictwa kultury;
- objaśnia, dlaczego poszanowanie tradycji i dorobku kulturowego ma znaczenie dla przyszłych pokoleń;
- rozumie chęć upamiętnienia miejsc związanych z byłymi hitlerowskimi obozami pracy przymusowej;
- wyjaśnia i rozróżnia pojęcia: obóz pracy przymusowej, obóz pracy wychowawczej, obóz koncentracyjny;
- uczy się zdobywania informacji, dyskusowania i dochodzenia do kompromisu;
- sprawnie posługuje się technologią informacyjną;
- efektywnie współpracuje w grupie;
- gromadzi informacje z różnego rodzaju źródeł i łączy je ze sobą.

Metody i techniki prowadzenia zajęć:

- rozmowa nauczająca;
- praca w grupach;
- wycieczka.

Materiały dydaktyczne:

- mapa „Obozy pracy przymusowej dla robotników cudzoziemskich w Szczecinie (1939–1945)”;
- współczesny plan dzielnicy Pomorzany;
- fotografie ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie dotyczące robotników przymusowych;
- fragmenty dokumentów ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie;
- „Traktowanie i nadzór nad robotnikami polskimi na Pomorzu Zachodnim z dnia 14 lutego 1940 r.”;
- „Obowiązki robotników i robotnic cywilnych narodowości polskiej podczas ich pobytu w Rzeszy”;
- fragment wspomnień Leona Urbaniaka nadesłane do „Głosu Szczecińskiego” w ramach akcji „Szukamy świadków zbrodni hitlerowskich”.

Przebieg zajęć:

Cześć I

Wprowadzenie: Wykład nauczyciela na temat pracy przymusowej w czasie II wojny światowej z wykorzystaniem materiałów zdjęciowych, dokumentów i map Szczecina. W tej części lekcji konieczny jest dostęp do komputerów.

1. Podział klasy na grupy oraz przydział zadań.

Grupa I:

- a) Wyszukajcie na podstawie mapy obozów z lat 1939–1945 i współczesnego planu miasta Szczecin i dzielnicy Pomorzany miejsc byłych obozów pracy przymusowej, które istniały podczas II wojny światowej i ustalcie ich współczesne adresy.
- b) Odszukajcie na mapie współczesnego Szczecina pomnik autorstwa Jakuba Lewińskiego z roku 2007 r. – upamiętniającego robotników przymusowych w niemieckich obozach pracy z czasu II wojny światowej.
- c) Zaprojektujcie trasę wycieczki szlakiem obozów pracy przymusowej na terenie dzielnicy Pomorzany.

Grupa II:

- a) Na podstawie dokumentu dotyczącego „Traktowania i nadzoru robotników polskich na Pomorzu Zachodnim z dnia 14 lutego 1940 r.” wyjaśnij, jaki był stosunek Niemców do polskich robotników przymusowych na Pomorzu Zachodnim?
- b) Na podstawie dokumentu „Obowiązki robotników i robotnic cywilnych narodowości polskiej podczas ich pobytu w Rzeszy” ustal:

Zadanie 1. Jakie nakazy i zakazy zostały narzucone robotnikom polskim?

Zadanie 2. Jakie kary wymierzano polskiemu robotnikowi za powolną pracę, zaniechanie pracy lub podburzanie innych robotników?

Zadanie 3. W jaki sposób ludność polska znalazła się na robotach w Rzeszy (pkt 9)?

Grupa III:

- a) Na podstawie fragmentu wspomnień Leona Urbaniaka przesłanych do „Głosu Szczecińskiego” w ramach akcji „Szukamy świadków zbrodni hitlerowskich” przeanalizuj:

Zadanie 1. W jaki sposób Leon Urbaniak znalazł się w obozie pracy w pobliżu Węgorzyna?

Zadanie 2. Jakie warunki mieszkalne panowały w tym obozie?

Zadanie 3. Wymień, jakie warunki życia i pracy panowały w obozie kolejowym w Szczecinie?

2. Przedstawiciele grup prezentują wyniki pracy.

3. Rekapitulacja pierwotna:

Wyraźcie swoje refleksje i odczucia na temat niewolniczej pracy Polaków w byłych niemieckich obozach pracy przymusowej na terenie Pomorza Zachodniego w postaci: rysunku, obrazu, plakatu lub wiersza.

Część II**1. Trasa wycieczki:**

- a) wyjście spod Szkoły Podstawowej nr 61 w Szczecinie:
- przejście na ulicę Mieszka I 63/64, a następnie na ul. Milczańską 56/57;
 - dojście do ulicy Powstańców Wielkopolskich 29; dalej ulicą Chmielewskiego 18 i 26;
 - meta wycieczki to ul. Smolańska, ul. Powstańców Wielkopolskich (pętla tramwajowa), gdzie znajduje się pomnik upamiętniający robotników przymusowych w niemieckich obozach pracy z czasu II wojny światowej. Uczniowie odczytują napis na tablicy pamiątkowej, oddają hołd pomordowanym (składają kwiaty, zapalają znicze).

2. Podsumowanie żywej lekcji historii:

- Czy łatwo było zidentyfikować miejsca, w których podczas wojny były obozy pracy przymusowej?
- Dlaczego należy zachować pamięć o polskich robotnikach przymusowych w czasie II wojny światowej?
- W jaki sposób możemy dzisiaj upamiętnić miejsca, w których były obozy pracy przymusowej?

ZAŁĄCZNIKI:

- mapa „Obozy pracy przymusowej dla robotników cudzoziemskich w Szczecinie (1939–1945)”, opracowanie Tomasz Ślepowroński, <http://www.szczecin.ap.gov.pl/news/pl/robotnicy-przymusowi-w-czasie-drugiej-wojny-swiatowej> [dostęp 10.01.2018]

Obozy pracy przymusowej dla robotników cudzoziemskich w Szczecinie (1939 - 1945)

- współczesna mapa dzielnicy Pomorzany;
- znak „P” – zdjęcie obowiązkowo przyszywane do odzieży przez polskich robotników przymusowych;

Rysunek 1. Naszywka z literą „P” (bawełna).
Archiwum Państwowe w Szczecinie, Zbiór Bogdana Frankiewicza (1923–2003), sygn. 72.

Rysunek 2. Robotnicy przymusowi z naszywką „P”.
Archiwum Państwowe w Szczecinie, Zbiór Bogdana Frankiewicza (1923–2003), sygn. 185.

- Dokument dotyczący „Traktowania i nadzoru robotników polskich na Pomorzu Zachodnim z dnia 14 lutego 1940 r.”;

1. *Wszystkich robotników polskich należy bezwzględnie uważać jako obywateli wrogiego państwa i obcych narodo-
dowo. Należy ich traktować nie tylko z bezwzględnością, lecz także stale obserwować ich zachowanie się.*
5. *Polacy podlegają specjalnym przepisom policyjnym, które ograniczają ich swobodę osobistą.*
8. *Każdy Niemiec musi wiedzieć, że Polak to wróg naszego narodu, że sprawiedliwość jest oczywistością, lecz łagodność jest przestępstwem wobec narodu niemieckiego.*

Źródło: Archiwum Państwowe w Szczecinie, Zbiór Bogdana Frankiewicza (1923–2003), sygn. 171.

- Dokument dotyczący „Obowiązków robotników i robotnic cywilnych narodowości polskiej podczas ich pobytu w Rzeszy”;

Każdemu robotnikowi narodowości polskiej daje Wielka Rzesza Niemiecka pracę, chleb i zapłatę. Za to rzesza wymaga żeby każdy swą jemu przekazaną pracę wykonał sumiennie i zastosował się starannie do wszystkich rozporządzeń i rozkazów obowiązujących.

Dla wszystkich robotników i robotnic narodowości polskiej we Wielkiej Rzeszy Niemieckiej obowiązują następujące szczególne przepisy:

1. *Opuszczenie miejscowości pobytu jest surowo zakazane.*
2. *W czasie, w którym przez władzę policyjną nie jest zezwolono* zwiedzić miejscowość, także zakazano jest opuścić zamieszkanie.*
3. *Użytkowanie publicznych środków komunikacyjnych, np. kolei, jest tylko zezwolone za specjalnym pozwoleniem miejscowej władzy policyjnej.*
4. *Wszyscy robotnicy i robotniczki narodowości polskiej są zobowiązani do stale widocznego noszenia, na prawej*

stronie piersi swej odzieży mocno przyszytych odznaków, które im zostały wręczone.

5. Kto pracuje opieszale, pracę swą złoży, innych robotników podburza, miejsce pracy samowolnie opuszcza i.t.d., będzie karany pracą przymusową we wychowawczym obozie pracy. Czyny sabotażowe i inne ciężkie wykroczenia przeciw dyscyplinie robotniczej zostaną surowo karane i to przynajmniej umieszczeniem we wychowawczym obozie pracy na kilka lat.
6. Każde obcowanie z ludnością niemiecką, szczególnie odwiedzanie teatrów, kin, zabaw tanecznych, restauracji i kościołów razem z ludnością niemiecką jest zakazane. Tańczenie i zażywanie alkoholu jest polskim robotnikom tylko pozwolono w oberżach specjalnie dla nich przeznaczonych.
7. Spółkowanie z kobietą niemiecką lub z mężczyzną niemiecką względnie zbliżenie niemoralne do nich będzie karane śmiercią.
8. Każde wykroczenie przeciw rozporządzeniom i przepisom wydanych dla robotników cywilnych polskiej narodowości będzie karane w Niemczech, odstąpienie do Polski nie nastąpi.
9. Każdy robotnik polski i każda robotniczka polska ma sobie każdego czasu o tem przypomnieć, że przyšli dobrowolnie na pracę do Niemiec. Kto pracuje do zadowolenia otrzyma zasługę swoją. Jednakże kto pracuje opieszale i nie zastosuje się do przepisów będzie bezwzględnie pociągnięty do odpowiedzialności i to szczególnie w czasie wojny.
10. O niniejszych rozporządzeniach rozmawiać lub pisać jest surowo zakazane.

* w tekście zachowano pisownię oryginalną

Źródło: Skarby szczecińskiego archiwum, red. K. Kozłowski, Szczecin 1979, s. 75.

- Wspomnienia Leona Urbaniaka nadesłane do „Głosu Szczecińskiego” w ramach akcji „Szukamy świadków zbrodni hitlerowskich”.

[...] Przy końcu roku 1939 mając 21 lat życia zostałem schwytany podczas łapanki w rodzinnym Zgierzu obok* Łodzi i wywieziony transportem do Niemiec. Przydzielono nas do obozu przygotowanego w lesie koło Węgorzyna. Obóz otoczony był zasiekami drutu kolczastego. Drewniane baraki ustawiono w duży czworobok. Znajdujące się w barakach prycze drewniane okropnie zapluskwione, a przydzielone do przykrycia koce specjalnie zawieszono. Podczas zimy w zniszczonym już obuwii i bez ciepłej odzieży od wczesnych godzin rannych aż do późnych wieczorem ćwiczone nas na dziedzińcu obozowym. Do musztrowania i maltretowania nas przydzielono nam łopaty, z którymi musieliśmy dokonywać bez względu na warunki atmosferyczne wyczerpujących ćwiczeń [sic!]. Dowodzili nami SS-mani, którzy oprócz posiadanej broni posiadali gumowe pały dla nas przeznaczone. Jeśli który z nieszczęśliwców nie mógł wykonać z powodu choroby jakiegoś ćwiczenia, oprócz skatowania gumową pałką został przywiązany do słupa na

środku dziedzińca bez względu na warunki atmosferyczne na okres 24 godzin. Troje naszych nieszczęśliwców podczas dokonania próby ucieczki zostali na miejscu rozstrzelani. Ogółem na początku w obozie było nas około tysiąca mężczyzn, na początku roku 1940 grupami zaczęto nas wywozić do różnych obozów rozsianych na Pomorzu Zachodnim. Ja wraz z innymi towarzyszami niedoli w roku 1941 przywieziony zostałem do Szczecina i przydzielono nas do obozu kolejowego na stacji kolejowej Szczecin Port, zatrudniono nas na kolei. [...] niemal w każdym sklepie znajdowały się wywieszki: „Eintritt für Juden, Polen, Hunden und Cygeuner Streng verboten”**, co znaczyło „Wstęp dla Żydów, Polaków, psów i Cyganów surowo wzbroniony”. To było okropnie przerażające.

Lagerführerem był w naszym obozie SS-owiec w kolejowym mundurze, okropny polakożerca o nazwisku Wachhaus, który urodzony był i stale zamieszkiwał w Pile. Podczas całego pobytu przydzielano nam głodowe racje żywnościowe a podczas nalotów alianckich na Szczecin nie otrzymaliśmy nawet po kilka dni żadnego posiłku. Podczas często przeprowadzanych rewizji w obozie, w przypadku znalezienia jakiegokolwiek produktu nie pochodzącego z przydziału obozowego, tych u których cokolwiek znaleziono wysyłano do Polic, z których już nigdy nie dane było im wrócić.

Wreszcie nadszedł kwiecień 1945 r. W dniu 23 i 24 ze wzgórz na Podjuchach artyleria radziecka nieprzerwanym ogniem atakuje miasto, jak i stację Szczecin Port. Ogromna radość rozpięra nam piersi, upragniona wolność już tak blisko, do wolności już tylko została Odra, aby tylko przeżyć. I oto w dniu 24. IV w nocy zostajemy przez Bahnachutz Polizei*** (policja kolejowa) eskortowani przez palący się już i dogorywający Szczecin za miasto. Nad Szczecinem wielka łuna pożarów i nieustanny huk bomb i pocisków artyleryjskich. Zapędzono nas poza granice Szczecina pod niemieckie miasteczko Prenzlau. Tutaj w popłochu policja nas zostawia, jesteśmy już sami bez żadnego nadzoru w środku frontu. Ja z 18 współtowarzyszami uciekamy w kierunku małego pałacyku junkierskiego [...]. W podziemiach tego opuszczonego pałacyku w ruinach mało widocznego dla oka lochu ukryliśmy się. [...]

* w tekście została zachowana pisownia oryginalna

** powinno być: „Eintritt für Juden, Polen, Hunde und Zigeuner streng verboten”

*** powinno być: die Bahnschutzpolizei

Źródło: Archiwum Państwowe w Szczecinie, Zbiór Bogdana Frankiewicz (1923–2003), sygn. 481.

Wskazówki do wykonania zajęć:

Zajęcia można przeprowadzić podczas pracy z uczniami koła historycznego lub w klasie VIII szkoły podstawowej (II etap edukacyjny – punkt 3.1 nowa podstawa programowa), jako samodzielny temat bądź uzupełnienie problematyki dotyczącej sytuacji narodu polskiego pod dwiema okupacjami (IV etap edukacyjny – zakres podstawowy, punkt 8.1 lub zakres rozszerzony, punkt 8.3).